

USSR, making their egoism, mercantilism, love of power and inconsistency in actions.

The third approach concentrates attention on the role of M. Gorbachov in foreign and internal policy, which resulted with the end of “cold war”, crush of the Soviet block and collapse of the USSR.

Forth approach blames B. Yeltsin, who initiated signing Belovezhskiy agreements.

The fifth approach considers L. Kravchuk as a key figure, who worked on independence of Ukraine. As Soviet Union without Ukraine would be nonviable. The sixth approach blames leaders of Central Asian Soviet republics (mainly N. Nazarbaev).

Key words: Soviet political elite, disintegration, USSR, Western historiography, M. Gorbachov, “Perestroika”.

Стаття надійшла до редакції 1. 09. 2013 р.

Прийнято до друку 01. 11. 2013 р.

протоколом № 3

Рецензент – д. соц. н., професор Кононов І. Ф.

УДК 316.334.3 (477)

М. Н. Єнін, М. М. Віхров

ІДЕОЛОГІЧНІ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА МОЖЛИВІСТЬ ГРУПОВИХ РУХІВ СОЛІДАРНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Постановка проблеми. На думку майже всіх інтелектуалів, що займалися вивченням ідеології, її сутність полягає у вираженні та обґрунтуванні інтересів і світогляду окремих соціальних спільнот громадян (груп, класів). Одними з перших це показали К. Маркс та Ф. Енгельс [1]. Усвідомлення своїх специфічних інтересів та їх захист через ідеологію, яку актуалізують відповідні політичні організації (зокрема, партії), перетворює класи на суб'єкти суспільного процесу. Спільна ідентичність та артикуляція спільних інтересів нерозривно пов'язані з формуванням групової солідарності (класової, національної тощо).

У західних довідковій літературі солідарність розглядається як організація індивідів з метою групового виживання, реалізації інтересів чи потреб, що може виникати під впливом зовнішніх загроз або внутрішніх потреб [2, р. 4620]. У нашому розумінні солідарність суспільства або окремої спільноти можна описати як стан, в якому мають місце єдність цінностей, ідей, мети, а також взаємозалежність і узгодженість у діях, пов'язаних з реалізацією інтересів. Більшість

ідеологій задають схеми інтерпретацій не тільки соціальних дій та явищ, але й схеми конструювання ідентичностей. На думку Л. Альтюсера, ідентичності існують у полі ідеологічних апаратів держави. Ідеологія соціалізує індивідів, даючи їм основу для ідентифікації (як громадянина, демократа, соціаліста, ліберала і т. ін.), вона робить його суб'єктом суспільних відносин і дозволяє усвідомлювати інших індивідів за шкалою «свій-чужий» [3]. Відштовхуючись від ідей вченого, можна сказати, що ідеологія формує образ групи (Хто такі МИ) і, відповідно, задає ціннісну інтерпретацію іншим, відділяючи НАС від ІНШИХ, тобто маркуючи кордонами інші групи (хто такі ВОНИ). Для ситуацій конфлікту характерне питання «Чому МИ хороші, а ВОНИ – ні». Ці базові передумови впливають на думки і ставлення соціальних груп, класів, націй до інших відповідних утворень в ситуаціях взаємодій. Будь-яка ідеологія відображає консенсусні положення солідарності, а відтак виступає чинником її формування та збереження.

Схему групової ідентичності, що визначається ідеологіями, на нашу думку, можна подати у вигляді ланцюжка питань: «Хто є нашим і чому (групова належність)? Що, як і чому ми повинні робити (цільова активність)? Яке НАШЕ місце в суспільстві і які взаємовідносини з іншими групами (позиція)? Що МИ маємо в своєму розпорядженні, а що – ні (ресурси)?»

При зверненні до аналізу української реальності дослідницький інтерес викликає питання: чи мають соціальні класи в сучасному українському суспільстві характеристики, які дозволяють говорити про класову солідарність? Чи є вони солідарними у відстоюванні своїх інтересів? Очевидно, відповідь не буде ствердною, і річ не в тому, що класи та класові ідентичності перестали існувати в сьогоdnішньому суспільстві. Питання в іншому, якщо під ідеологією розуміти систему ідей, поглядів і цінностей, в яких виражаються і обґрунтовуються інтереси певних соціальних спільнот, чому ідеологічні проекти, які б відображали групові й класові інтереси і були актуалізованими партіями в політичну підсистему суспільства, не є сформованими, незважаючи на вже досить тривалий період української незалежності? Чому має місце криза класової та групової солідарності?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відсутність у науці пояснення того, чому спільність соціального становища в середовищі народних мас, тих чи інших соціальних груп і класів, не формує соціальної солідарності та надійних орієнтирів, виражених в чіткій ідеологічній позиції, ймовірно можна пояснити тим, що всі провідні соціологічні теорії формувалися в умовах індустріального суспільства, яке істотно трансформується в умовах глобалізації. Мало того, не всі соціологи прагнули розглядати ідеологію як предмет свого аналізу. Винятком є дослідження класиків теорії еліти, марксизму, неомарксизму, К. Мангейма, Д. Белла, Т. Парсонса, М. Фуко, Л. Альтюсера, з сучасних вчених – У. Матца, Р. Арона, К. Гірца, П. Бурдьє, Ф. Гватарі, С. Жижека,

С. Кара-Мурзи, А. Соловйова, О. Зінов'єва, І. Валлерстайна, Ф. Хайєка, М. Фрідмана, Г. Рормозера. Окремо можна виділити в цьому ряду Д. Харві, М. Хардта, А. Негрі та С. Аміна з їхньою критикою глобалізованого ліберального капіталізму та дослідженнями механізмів ідеологічного контролю в суспільстві і культурі.

На сьогодні в літературі відсутній комплексний аналіз зв'язку соціальної солідарності та ідеології, яка, з огляду на традиційні для себе функції, з одного боку, повинна відображати та захищати інтереси тих чи інших прошарків населення, з іншого – сприяти їх солідаризації, відображати загальнонаціональні інтереси. Власне це й становило головну проблему розвідки. В ній робляться лише перші спроби у висвітленні даної проблеми, яка безумовно потребує подальшої розробки.

Об'єкт статті – ідеологія та соціальна солідарність.

Предмет статті – ідеологічні ідентичності та ідеологічні рухи солідарності в Україні.

Мета статті – розглянути існуючі соціальні обставини, які зумовлюють функціональну кризу ідеологій у вираженні групових та класових інтересів, солідаризації українського суспільства.

Для виконання цієї мети були поставлені такі завдання:

- 1) розглянути основні підходи до розуміння ідентичності в соціології;
- 2) виявити загальносвітові тенденції, що спричиняють кризу ідеологічної ідентичності;
- 3) розглянути специфічні умови розвитку України, що зумовлюють втрату соціальної солідарності, прагнення обстоювати групові інтереси.

Поняття ідентичності фіксує єдність особистісних і соціокультурних процесів. Тому психолог Е. Еріксон доводив, що ідентичність – це не тільки суб'єктивна тотожність індивіда, але й осягнення внутрішньої тотожності з певною соціальною спільнотою [4, с. 31]. В той же час особистісна ідентичність – це не стільки застиглий стан, скільки безперервний процес набуття індивідом нових соціальних ролей, засвоєння нових видів діяльності. Тому соціологи та психологи, починаючи з Е. Еріксона, використовують поняття «кризи ідентичності», що може мати масовий характер. У соціологічних теоріях ідентичність осмислювалася через символічні значення в міжособистісній взаємодії (Дж. Мід, Ч. Кулі, І. Гоффман). Соціологи показали, що ідентичність має соціальну природу і формується у ході соціальної інтеракції через інтерналізацію соціальних ролей та очікувань. У той же час індивід в цих теоріях мав можливість не тільки ідентифікуватися з інтерналізованими соціальними ролями, але й дистанціюватися від них (те, що І. Гоффман називав «рольовою дистанцією») [5, с. 50 – 53].

Сучасні соціологічні теорії в основному роблять акцент на сконструйованості ідентичності, яка не розглядається як щось усталене через динамічність сучасного суспільства. Так, за Е. Гідденсом, соціальні структури набувають особливої характеристики – рефлексивності, а люди залучаються до самостійного пошуку самих себе [6]. Подібні погляди характерні і для інших відомих соціологів сучасності [7; 8].

Відповідно до сучасної наукової ситуації ідентичність розуміється нами як комплекс уявлень особистості щодо свого місця в суспільстві, своєї приналежності до груп, групових цінностей, світоглядних орієнтирів. Сформована ідентичність впливає на мотиваційну сферу особистості, уявлення суб'єкта про свої інтереси. Як загальні положення щодо соціальної сутності ідентичності відзначимо такі: по-перше, джерело формування ідентичності – соціальне і культурне середовище, міжособистісна взаємодія; ідентичність постає як аспект самосвідомості, уявна цілісність та інтегроване переживання життєвої ситуації; ідентичність перетворюється в сучасному суспільстві в «рефлексивний проект». Останнє зауваження особливо важливе у контексті нашого аналізу. В сучасному суспільстві Другого модерну відбувається проблематизація ідентичності. Глобалізація, зменшуючи можливості національних країн регулювати процеси на своїй території, позбавляє державні кордони герметичності в інституціональній регуляції. У зв'язку з цим І. Кононов актуалізував проблему кордонів, розглядаючи їх як певні соціальні інститути, що створюють відносно замкнені поля соціальної регуляції [9, с. 48]. В наш час глобалізованого модерну інституціональна регуляція відбувається одночасно на регіональному, національному та наднаціональному рівнях, що породжує масову кризу ідентичності – втрату індивідом або соціальною спільнотою уявлення про своє місце в суспільстві, свою самоцінність. Теж саме відбувається і з сучасними ідеологіями, класичний зміст яких був функціональним для індустріальних суспільств.

Щоб краще зрозуміти причини кризи ідеологічної ідентичності та соціальної солідарності в Україні, спробуємо з'ясувати загальносвітові тенденції, значимі в контексті даного питання.

Ідеологічні трансформації неможливо пояснити без ціннісних зрушень. Загальносвітовою тенденцією є посилення постматеріалістичних цінностей незалежності та самореалізації, що вказує на посилення індивідуалістичної орієнтації людини в суспільстві Другого модерну. Паралельно зі зростанням автономності особистості зменшується рівень вираження групових ознак, групової однорідності. Це пов'язано зі зменшенням форм життєдіяльності, що мали в індустріальному суспільстві груповий характер (робота, практики дозвілля та ін.). Тому життєвий шлях кожної особистості стає все більше індивідуальним проектом, меншою мірою залежним від класової позиції.

Диверсифікації системи соціальних зв'язків сприяло також руйнування жорсткої соціально-класової структури, зростання

освіченості населення, рівня життя та вертикальної соціальної мобільності – тенденції, що були особливо помітними на Заході з 1945 по 1975 рр. Особистість дістала можливість одночасно належати до багатьох соціальних груп, засвоювати велику кількість соціальних ролей. Провідним фактором фрагментації соціально-класової структури є економіка. Зміни в її структурі зумовили зниження рівня зайнятості населення в традиційних галузях машинобудування, вугільної та металургійної промисловості. В індустріальному суспільстві це були місця концентрації організованих груп пролетаріату, що мав ознаки дисциплінованості та групової солідарності. Розвиток сфери послуг розпорошував пролетарські маси, роблячи соціально-класову структуру все більш плюралістичною.

На зв'язки між економічними тенденціями, змінами в соціально-класовій структурі та солідарністю звертали увагу французькі вчені в колективній монографії «Повернення соціальних класів: нерівність, панування, конфлікти» [10]. Автори відзначають, що в останні десятиліття характерними є поширення негарантованої зайнятості і тимчасової роботи, загострення конкуренції на ринку праці, зростання інтенсифікації праці, зниження рівня колективної солідарності. Здатність робітників обстоювати власні інтереси знижується, вони роздрібнені на численні, нерівні за своїм становищем групи: від працівників у престижних секторах до вмираючих галузей економіки. Ще більше вони роздрібнені в сфері послуг, де також існує велика різноманітність груп з різними формами зайнятості, які все більше віддаляються одна від одної [11]. Отже, через різнорідність груп, що становлять клас робітників і службовців, взаємна солідарність між ними стає все більш проблематичною.

Тенденція до індивідуалізму та кризи солідарності посилюється орієнтацією суспільства на гедонізм і споживання. На думку Г. Маркузе, через розвиток ЗМІ та масової культури, у пролетаріату формується одномірне (некритичне) бачення світу, орієнтоване на задоволення штучно сформованих потреб, і, як наслідок, цей клас втрачає революційну свідомість [12]. Неоліберальна ідеологія, що зараз домінує у світі, посилює тенденції індивідуалізації, орієнтацію на багатство, споживання, особистий успіх, іноді поза орієнтацією на соціальне оточення. Вчені пишуть про формування ідеології гламуру, ідеології консюмеризму [13; 14].

Чи означає це, що антагоністичні класи і класова боротьба минули в сучасних суспільствах? Російський соціолог О. Зінов'єв писав про те, що класова боротьба перестала існувати, оскільки конфлікти між робітниками та роботодавцями вирішуються шляхом переговорів і економічних розрахунків [15, с. 389]. З думкою мислителя можна погодитися частково. Дійсно, ця боротьба розгортається зазвичай за перерозподіл доходів і зміни умов праці. Але це не означає, що вона втратила класовий характер. Радше в ній не існує чіткого ідеологічного

проекту перетворення соціальної дійсності: соціальні відносини часто не підлягають критиці і не ставляться під сумнів, а класові конфлікти вже не спрямовані проти усталених соціальних порядків з революційними настроями їх перебудови, як це було в ХІХ – на початку ХХ ст. Тому соціальні та політичні рухи стають більш спонтанними, в них відсутній центральний конфлікт, який визначав би розвиток всього суспільства. Відсутність загальноприйнятих колективних уявлень, які раніше приписувалися індивіду класичними ідеологіями «ворогів» і «співучасників» в центральному конфлікті, породжує нестабільні партійні ідентичності і політичні дії народних мас. Індивід реагує на політичні перипетії залежно від їх ситуативної обумовленості на ту або іншу іпостась його буття.

Не всі класи втрачають взаємну солідарність. Усвідомлений класовий інтерес мають групи, що входять до елітних груп. Велика буржуазія, маючи спільні цінності і стиль життя, проповідує ідеї індивідуалізму, ринку і конкуренції, перебуває в постійній готовності захищати себе від інших. Подібні ідеї висловлювали Томас Р. Дай, Л. Хармон Зіглер, Р. Мілс, К. Леш та інші авторитетні вчені [16; 17; 18]. Український соціолог О. Куценко також показала, що усталена політична мобілізація більш характерна для класу капіталістів, для управлінців та експертів, що мають в своєму розпорядженні найбільш значущі ресурси [19].

Чи означає це, що через кризу солідарності протестні рухи проти капіталізму зникли? Політика кейнсіанства, що була популярною в західному світі, сприяла послабленню політичної активності, але подібно ефекту маятника остання поживається в умовах погіршення соціально-економічних умов. Арабська весна, а також протести проти наслідків фіскальної політики в Іспанії, Греції, Ірландії, де криза була зумовлена махінаціями фінансового капіталу, в США (гасло «Захопи Уолл-Стріт») свідчать про зростання народного невдоволення ефективністю чинних інститутів демократії. Протестний рух охоплює робітників, службовців, фермерів, інтелігенцію.

Описані загальносвітові тенденції в Україні співіснують зі специфічними умовами розвитку, які переживає наша країна. Їх огляд дозволяє глибше виявити причини втрати солідарності, особливості сприйняття громадянами своїх групових інтересів, чинників, що впливають на формування їхніх уявлень про свої соціальні інтереси.

Після зміни суспільно-політичного устрою в Україні відкинули радянські символи та ідеологічні цінності, частково відбувся розпад колективної пам'яті. Багато людей були змушені змінювати рід занять, професію, що передбачало формування нових громадянських, професійних, політичних ідентичностей. Для багатьох втрата ідентичності супроводжувалася аномією, станом дезадаптації.

Лібералізм, як ідеологія переходу від соціалізму до капіталізму, сприяв головним чином функції перерозподілу власності та

підключенню до глобального ринку. Разом з тим, такі ідеї лібералізму як свобода, творчість, рівність стартових можливостей, громадянські права, зокрема в соціальній сфері, не мали належного наповнення. Тому еліта потребувала додаткових джерел легітимації свого перебування при владі. Згодом спільними зусиллями інтелектуалів і політичних діячів в Україні сформувалися два ідеологічні проекти, які умовно можна позначити як «галицький» і «донецький» [20]. Хоча обидва проекти мали виразний регіональний характер, політичні угруповання взяли їх на озброєння, не потурбувавшись про їхню адаптацію до загальноукраїнської аудиторії. Відтак в ідеологічному просторі існує два змістовно протилежних проекти: вперше це наочно проявилось під час політичної кризи 2004 року, але ситуація залишається загалом незмінною і в 2013 році. Хоча кожен з цих проектів має значний мобілізаційний потенціал, їхня змістовна несумісність визначає цей потенціал як конфронтаційний.

Крім того, і «галицька», і «донецька» версії колективної ідентичності є вкрай недосконалими, позаяк її зміст становлять переважно етно- та соціокультурні, геополітичні й історичні орієнтації. Відрефлексувати соціальну нерівність і класові суперечності в межах цих ідеологічних конструктів неможливо. Якщо соціогуманітарні й геополітичні питання стають предметом дискусій та протистоянь і обіймають чільне місце в публічній риторичній політичних лідерів, то блок соціально-економічних проблем описується лише на популістському рівні. Політичні угруповання традиційно підігрують патерналістським очікуванням мас і обіцяють абстрактне підвищення добробуту. Через це в Україні склалася парадоксальна ситуація: в умовах значних соціально-економічних труднощів і нерівності ідеї соціальної справедливості та міжкласові стосунки в публічному просторі практично не обговорюються. Натомість публічні дискусії переважно присвячені так званім «гуманітарним» питанням (історія, мова та ін.).

Стан системної кризи, політична нестабільність, брак матеріальних ресурсів стимулювало людей відмовлятися від досягнення та побудови далекосяжної життєвої стратегії. Це дезінтегрувало соціальне життя, розмивало ідентифікацію з великими соціальними групами, породжувало атмосферу недовіри до соціальних інститутів, порушувало моральні цінності. Орієнтуючись на обмежений життєвими проблемами прагматизм, народні маси не мають особливого бажання брати участь у колективних формах соціальних практик. Ця тенденція співіснує з наявністю доволі сформованої класової ідентифікації. За даними О. Симончук, близько 2/3 представників робітничого та середнього класів ідентифікують себе з відповідними класовими позиціями [21, с. 51].

Однак для нашого аналізу важливим є й інше. Сама по собі наявність групової ідентичності не гарантує глибокого розуміння групою своїх інтересів, а тим більше – їхню успішну публічну маніфестацію та реалізацію. Лише наявність сформованих моральних і соціально-

психологічних якостей на рівні неформальних відносин підвищує ефективність функціонального стану групи і дозволяє подолати поверхове відчуття групової приналежності. Чим вищий рівень єдності щодо цінностей, які поділяють члени групи, чим вищий рівень довіри, тим більший рівень солідарності між ними, а відтак – можливості мобілізації всередині групи.

Дефіцит солідарності загалом характерний для всіх груп українського суспільства. Низький рівень довіри сигналізує про емоційну слабкість зв'язків особистості з соціальними групами. Результати щорічного моніторингу Інституту соціології НАН України свідчать, що серед наших громадян головні мережі довіри збігаються лише з кровноспорідненими зв'язками: індекс довіри сім'ї та родичам становить 4,6 [22, с. 43]. З великих соціальних інститутів лише церква має відчутну довіру серед громадян (індекс = 3,6) [там само, с. 43]. Однак церква в Україні, маючи регіональну прив'язку до різних конфесій, навряд чи в майбутньому зможе стати координуючим центром реалізації масштабних суспільних проектів.

В умовах слабкої ідентифікації громадян з соціальними групами, соціального розшарування, розмитості моральних уявлень, аномійного стану, в якому перебуває українське суспільство, участь в політичних акціях все менше сприймається через групові та класові інтереси. Якщо протягом 80-х рр. і до кінця ХХ ст. політичні акції були проявом громадянської позиції, то на початку ХХІ ст. помітна тенденція брати участь в суспільно-політичних подіях за винагороду. У зв'язку з цим новим феноменом в Україні, який поступово стає все більш узвичаєним, є практика платної участі людей в політичних акціях. В літературі він отримав назву «політичного консюмеризму» [23, с. 139].

За даними, отриманими О. Симончук, з 1989 до 2003 р. страйки були поширеними формами соціального протесту у відстоюванні робітниками своїх інтересів. Особливо інтенсивними вони були в 1989, 1992, 1994, 1996, 1997 рр. Після цього їх інтенсивність суттєво знизилася, майже зникнувши в 2004 р. З 2000 р. робітники лише у крайніх випадках вдаються до колективних форм протесту, в середовищі робітничого класу на протигагу колективізму, згуртованості й солідарності зростає індивідуалізм у вирішенні трудових конфліктів через звернення до суду, органи державного контролю, систему індивідуальних договорів [21, с. 61 – 81]. Нерозвинуте почуття соціальної солідарності, страх втратити роботу, усвідомлення перевищення пропозиції праці над її попитом, відсутність авторитетної професійної спілки, громадської організації, політичної партії та політичного лідера, тобто ключових центрів довіри – головні причини того, чому представники різних професійних груп, прагнучи утриматися на роботі, погоджуються на важкі умови праці, низький рівень заробітної плати, її затримку, не об'єднуючись для організованого відстоювання своїх прав. Показовим є те, що страйки шахтарів не мали підтримки

серед робітників інших промислових підприємств, протестні ініціативи працівників освіти та охорони здоров'я також є відокремленими, а виступи підприємців в листопаді 2010 р. не викликали підтримки серед інших професійних груп та їх профспілкових організацій. Експерти зазначають, що для організованого прояву трудової солідарності необхідна ініціатива профспілок, а профспілковий рух в Україні не є єдиним: навіть будучи об'єднаними федерацією або асоціацією, галузеві і територіальні профспілки рідко проявляють солідарність [21, с. 89].

Зневіра в позитивних наслідках власної політичної активності в обстоюванні своїх прав також сприяє пасивності та апатії громадян. Після найбільш масового народного руху у 2005 р., коли соціальні очікування так і не були реалізовані, публічні маніфестації вже не були такими масштабними, і зараз спроби опозиції активізувати громадську активність для зміни влади в країні не надто ефективні. На запитання «Якби Уряд України ухвалив рішення, яке утискає Ваші законні права та інтереси, чи могли б Ви щось зробити проти такого рішення?», лише 7,2 % опитаних Інститутом соціології НАН України (станом на 2010 р.) громадян дали ствердну відповідь, варіанти відповіді «ні, нічого не зробив би» і «важко сказати» набрали 63,6% і 29,1% відповідно [22, с. 33].

Чи є криза солідарності загрозою для суспільства? Слабка ефективність соціальних інститутів в інтеграції людей, у підтриманні стабільності та передбачуваності суспільного життя, може викликати регресію до більш примітивних цінностей, збільшуючи шанси авторитарних або тоталітарних ідеологій, які часто пропонують прості шляхи до розв'язання складних проблем. У цьому сенсі сплески етнічної солідарності замість громадянської та класової солідарності не можуть не насторожувати. Формування солідарності за допомогою етнічного націоналізму може стати черговим ідеологічним конструктом еліти, маніпуляційний потенціал якого дозволить ще більше віддаляти народні маси від усвідомлення справжніх соціально-економічних суперечностей і класових інтересів. Тому не дивно, що в Росії, країні, яка є полікультурною та поліетнічною за своїм складом, про ідеологію етнічної солідарності пишуть як про серйозну загрозу державній цілісності [24].

На нашу думку, питаннями, що потребують додаткових досліджень, є такі: яка ідеологія, з яким набором цінностей може об'єднати соціальні класи в Україні, сформувавши соціальну солідарність? Як ці класові інтереси пов'язати з інтересами правлячої еліти, якщо це взагалі можливо? Чи сформовані класові інтереси у представників дрібного і середнього бізнесу? Наскільки, і за яких умов, вони готові до об'єднання та мобілізації один з одним та з іншими класами, зокрема, робітниками та службовцями? Наскільки ідея класової боротьби популярна? Можливо люди більше бояться соціальної ексклюзії, ніж соціальної експлуатації? Якими повинні бути інституціональні умови

формування нових лідерів, які користувалися б довірою людей і могли запропонувати їм соціально привабливу і конструктивну програму?

Висновок. Соціальне і культурне середовище, в якому перебувають українські громадяни, не сприяє формуванню солідарності через відчуття спільності класових і групових інтересів, ідентифікація українських громадян з соціальними групами є слабкою і розмитою. Відчуженість індивідів від різних форм колективних дій простежується у відсутності в їхній поведінці прагнення реалізувати свій класовий і груповий інтерес. Причини такого стану, на нашу думку, є комплексними. По-перше, вони зумовлені процесами загальносвітового характеру: фрагментація класової структури, проблематизація ідентичності через втрату державними кордонами герметичності в інституціональній регуляції, панування неоліберальної ідеології, поширення індивідуалістичної орієнтації, розвиток масової культури. По-друге, вони відображають специфічні умови розвитку України: криза лібералізму, слабка ефективність публічних маніфестацій, відсутність ключових центрів довіри. По-третє, український політичний та інтелектуальний клас не виробили загальнонаціональної ідеології, використовуючи регіональні розбіжності для мобілізації своїх прихильників. Як наслідок – недовіра до більшості соціальних інститутів та криза солідарності, розчарування в традиційних формах громадянської активності, ефективності класичних політичних інститутів. Політична активність в таких умовах все менше включає ідеологічні цінності, все більше – прагматичні.

На даний момент однозначно спрогнозувати, як саме буде розвиватися солідарність народних мас, неможливо. Нижчі верстви суспільства, на відміну від правлячих клієнтельних груп, не мають ані усвідомлення спільних інтересів, ані навичок їхньої артикуляції, ані інституціоналізованих механізмів їх обстоювання. Представники громадського активу, інтелігенція та фахівці здебільшого є явними чи неявними сателітами того або іншого політичного угруповання і неспроможні виконувати посередницькі функції в стосунках народу і політико-економічної еліти.

Крім того, схоже, що в Україні сформувалася система каналізації суспільного невдоволення соціально-економічними реаліями через провокування протистоянь на ціннісно-культурному ґрунті. До певної міри це також знижує здатність суспільних верств до рефлексії та самоорганізації. Водночас, перманентне протистояння унеможливорює формування ціннісного консенсусу та прийнятної для більшості українців культурної моделі.

Все це ставить під сумнів солідаризацію українського суспільства в найближчій перспективі. Але створення ідеологічних принципів, що гармонійно поєднують інтереси робітничого класу, інтелігенції, дрібного і середнього бізнесу, є нагальним завданням. Його виконання можливе через творчі спроби активних представників інтелігенції, що займаються

громадською та політичною діяльністю і мають лідерський потенціал. Передумовою для цього є й зростання протестного потенціалу соціальних низів. Інакше нинішній стан солідарності буде існувати невизначено довго. Можливі й подальші сплески етнічної форми націоналізму, що загрожуватиме національній єдності.

Список використаної літератури

- 1. Маркс К., Енгельс Ф.** Німецька ідеологія / К. Маркс, Ф. Енгельс. – Твори. Т. 3. – Київ: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1959. – 604 с.
- 2. Coates R.** Solidarity / R. Coates // The Blackwell Encyclopedia of Sociology. – edited by George Ritzer. Blackwell Publishing Ltd, 2009. – 5658 pp.
- 3. Альтюсер Л.** Идеология и идеологические аппараты государства (заметки для исследования) / Л. Альтюсер // [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/nz/2011/3/al3.html>.
- 4. Эриксон Э.** Идентичность : юность и кризис / Э. Эриксон ; пер с англ. – М. : Флинта, 2006. – 342 с.
- 5. Симонова О. А.** К формированию социологии идентичности / О. А. Симонова // Социологический журнал. – 2008. – № 3. – С. 45 – 61.
- 6. Гидденс Э.** Ускользающий мир: как глобализация менует нашу жизнь / Э. Гидденс ; пер. с англ. – М. : Издательство «Весь мир», 2004. – 120 с.
- 7. Бауман З.** Индивидуализированное общество / З. Бауман ; пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М. : Логос, 2005. – 390 с.
- 8. Бек У.** Собственная жизнь в развязанном мире : индивидуализация, глобализация и политика [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.soc.pu.ru/publications/pts/bek_3.shtml.
- 9. Кононов И. Ф.** Проблема границ и ее значение для социологии / И. Ф. Кононов // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. – С. 45 – 49.
- 10. Le retour des classes sociales: Inégalités, dominations, conflits** / Sous le dir. de P. Bouffartigue. – P., 2004. – 286 p.
- 11. Новоженова И.** Возвращение социальных классов : неравенство, господство, конфликты / Новоженова И., Зубченко Л. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://novostinauki.ru/news/43751/>.
- 12. Маркузе Г.** Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе ; пер. с англ., послесл., примеч. А. А. Юдина; Сост., предисл. В. Ю. Кузнецова. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 526 с.
- 13. Чантурия А. В.** Гламур и фэйк: постсоветские страны в контексте общества потребления / А. В. Чантурия // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (соціологічні науки). – 2010. – № 12 (199). – С. 73–81.
- 14. Новак М. В.** Идеология консюмеризма в массовой культуре современной России : философско-культурологический анализ / М. В. Новак / Автореферат диссертации на получение степени кандидата философских наук. – Белгород. – 2012. – С. 19.
- 15. Зиновьев А. А.** «На пути к сверхобществу» / А. А. Зиновьев. –

М. : ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2000. – С. 633. **16. Томас Р. Дай.** Демократия для элиты (введение в американскую политику) / Томас Р. Дай, Л. Хармон Зиглер. – М. : Юридическая литература, 1984. – 320 с. **17. Миллс Р.** Властвующая элита / Р. Миллс // Зарубежная социология XX века : Хрестоматия. Тексты / Отв. ред. В. Г. Городяненко. – Днепропетровск : Издательство ДНУ, 2001. – С. 208 – 218. **18. Лэш К.** Восстание элит и предательство демократии / К. Лэш ; пер. с англ. Дж. Смити, К. Голубовича. – М. : Издательство «Логос», Издательство «Прогресс». – 2002. – 224 с. **19. Куценко О.** Социальные классы и политическая мобилизация (сравнительный анализ европейских стран сквозь призму трех типов классовых расколов) / О. Куценко // Социология : теория, методы, маркетинг. – 2012. – № 3. – С. 3 – 27. **20. Кононов І. Ф.** Донбас та Галичина: причини напруженості в стосунках та пошук історичного компромісу / І. Ф. Кононов // Стосунки Сходу та Заходу України: минуле, сьогодення та майбутнє : Матеріали Всеукраїнської конференції, Луганськ, 25–26 травня 2006 р. / Наук. ред. І. Ф. Кононов. – Луганськ : Знання, 2006. – 368 с. **21. Симончук Е.** Классовое действие: тенденции формирования социальных классов в Украине / Е. Симончук // Социология : теория, методы, маркетинг. – 2011. – № 4. – С. 50 – 96. **22. Українське суспільство :** Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2-х т. Том 2 : Таблиці і графіки / За ред. д. філос. н. Є. І. Головахи, д. соц. н. М. О. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 480 с. **23. Шульга М. О.** Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні / М. О. Шульга. – К. : ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2011. – 448 с. **24. Коряковцев А.** Легко ли русским с русскими? Национальный вопрос в современной России / Коряковцев Андрей, Вискунов Сергей. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://magazines.russ.ru/ural/2013/4/k11.html>.

Єнін М. Н., Віхров М. М. Ідеологічні ідентичності та можливість групових рухів солідарності в сучасній Україні

У статті досліджується питання: чи мають ідеології потенціал формування солідарності в сучасному суспільстві, зокрема українському. Автори виходять з того, що солідарність передбачає наявність спільної групової ідентичності. Ідеологія тут виконує функцію рефлексування групової ідентичності, її маркерів, підстав солідарності та їхній зв'язок з іншими ідентичностями і солідарностями. Автори задаються питанням, чи можуть в українському соціумі бути реалізовані класові та інші солідарності за наявності відповідних ідеологічних проєктів, артикульованих у політичній сфері. Серед світових тенденцій, що спричиняють кризу ідеологічної ідентичності автори виділяють поглиблення соціальної диференціації, індивідуалізацію культури та ін. Специфіка української ситуації полягає у розпаді колективної пам'яті, аномії та відсутності життєспроможного проєкту спільного майбутнього.

Також в Україні існують тенденції до формування етнокультурних солідарностей, відбувається деідеологізація політичного активізму та відсутні дієві механізми артикуляції колективних інтересів. Автори роблять невтішні висновки щодо солідаризації суспільства в найближчій перспективі і висувують ряд питань, що потребують додаткового вивчення.

Ключові слова: ідеологія, ідентичність, групова ідентичність, груповий інтерес, солідарність, суспільство Другого модерну.

Енин М. Н., Вихров М. Н. Идеологические идентичности и возможность групповых движений солидарности в современной Украине

В статье исследуется вопрос: имеют ли идеологии потенциал формирования солидарности в современном обществе, в частности в украинском. Авторы исходят из того, что солидарность предполагает наличие общей групповой идентичности. Идеология здесь выполняет функцию рефлексирования групповой идентичности, её маркеров, оснований солидарности и их связь с другими идентичностями и солидарностями. Авторы задаются вопросом, могут ли в украинском социуме быть реализованы классовые и другие солидарности при наличии соответствующих идеологических проектов, артикулируемых в политической сфере. Среди мировых тенденций, вызывающих кризис идеологической идентичности, авторы выделяют углубление социальной дифференциации, индивидуализацию культуры и др. Специфика украинской ситуации состоит в распаде коллективной памяти, анонии и отсутствии жизнеспособного проекта общего будущего. Также в Украине существуют тенденции к формированию этнокультурных солидарностей, происходит деидеологизация политического активизма и отсутствуют действенные механизмы артикуляции коллективных интересов. Авторы делают неутешительные выводы относительно солидаризации общества в ближайшей перспективе и выдвигают ряд вопросов, которые требуют дополнительного изучения.

Ключевые слова: идеология, идентичность, групповая идентичность, групповой интерес, солидарность, общество Второго модерна.

Enin M. N., Vikhrov M. M. Ideological identities and the possibility of the group movements of solidarity in modern Ukraine

The article is dedicated to the question, if the ideologies have the potential of creation of solidarity in modern society, particularly in ukrainian one. The authors proceed from (the statement, that solidarity – the unity of values, goals, interests and actions) needs the existence of common group identity. Ideology fulfils the function of reflecting of group identity, its markers, background of solidarity and its connection to other identities and solidarities. The authors set up a question, if the class or other solidarities can

be realized with help of ideological projects, articulated in political sphere in Ukraine. The authors analyze the main approaches to understanding of identity in sociologic literature and reveal tendencies, which create crisis of ideological identity. Also the authors point out the deformation of stable social-class structure, development of social differentiation, individualization of culture and spread of neoliberalism, absence of common views on society. In Ukraine the situation is burdened by the split-up of collective memory, spread of social anomy, the crisis of employment and absence of the project of common future. Also there are tendencies to the ethnic and cultural solidarities, deideologization of political activism and absence of actual mechanisms of articulation of common interests. The authors make skeptical conclusion on the perspective of solidarization of Ukrainian society. Also, the authors make a list of problems for the further research: the problem of harmonization of the interests of society and elite, institutional mechanisms of leadership training, the role of the middle class at the solidarization of society, etc.

Key words: ideology, identity, group identity, group interest, solidarity, the Second modern society.

Стаття надійшла до редакції 31. 07. 2013 р.

Прийнято до друку 01. 11. 2013 р.

протоколом № 3

Рецензент – д. соц. н., професор Кононов І. Ф.